

ANKARAD, 2025; 6(11): 1-14	ankaradergisi06@gmail.com
e-ISSN: 2717-9052	DOI: 10.53838/ankarad.1716221

Araştırma Makalesi / Research Article

“SÜRGÜN, MARJİNAL, YABANCI”: ALİ SUAVÎ*

B. Nur ERGELEN**

Öz: Ali Suavî (1839–1878), Osmanlı entelijansiyası içerisinde hem eylemci hem de edebiyatçı kimliğiyle dikkat çeken sıra dışı bir figürdür. Tanpınar, onu bir esnaf çocuğu olarak tanımlarken; Ülken, medresede yetişmiş, ateşli bir devrimci olarak nitelendirir. Bursa Rüşdiyesi’nde öğretmenlik yapan Suavî, bir yandan Batı tarzı eğitim veren bir okulda ders anlatırken, öte yandan sarıklı bir şekilde ulema çevrelerinde fıkıh tartışmalarına katılır. Suavî’nin yazılarının önemli bir kısmı günümüze ulaşmamış, biyografisi ise zaman içerisinde çeşitli yanlış yorumlarla biçimlenmiştir; bu durum, onun entelektüel mirasının yeterince takdir edilmemesine yol açmıştır. Ancak onun entelektüelliği, sadece yazdıklarıyla değil, 1870’li yıllarda hilafet kurumunu sorgulaması, alfabenin düzenlenmesini önermesi ve resimli kitap yayımlaması gibi reformist çıkışlarıyla barizdir. Ülken’in “publiciste” olarak tanımladığı Suavî’nin, *Kāmûsü’l-Ulûm ve’l-maârif* adlı resimli ansiklopedisi, onun reformist ve yenilikçi bir Osmanlı aydını olduğunun en somut göstergelerindendir. Bu yönleriyle Suavî, düşünsel ve eylemsel düzlemde Edward Said’in entelektüel tanımı üzerinden değerlendirilerek modernleşme sürecinin öncülerinden biri olarak söz konusu edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Ali Suâvi, Muhbir, Ulûm, Edward Said, Entelektüel, Osmanlı Aydını.

EXILE, MARGINAL AND STRANGER: ALİ SUAVÎ

Abstract: Ali Suavî (1839–1878) stands out in the Ottoman intellectual sphere as both an activist and a literary figure. While Tanpınar describes him as the son of an artisan, Ülken portrays him as a passionate revolutionary educated in the medrese tradition. Teaching at the Bursa Rüşdiye, Suavî embodied a dual identity-participating in religious debates in traditional attire while lecturing

* Bu makale 10.04.2025 tarihinde İstanbul’da gerçekleştirilen “Söylem 4. Filoloji Sempozyumu”nda sunulan bildiri metninin düzenlenmiş halidir.

** Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, nurergelen@outlook.com ORCID: 0000-0002-0537-6117.

at a Western-style school. Most of his writings have not survived, and his biography has often been misinterpreted, leading to an underappreciation of his intellectual legacy. However, his reformist stance-questioning the caliphate in the 1870s, proposing alphabet reform, and publishing illustrated works-reveals a deeper dimension. His *Kâmûsü 'l-Ulûm ve 'l-Ma'ârif*, a visual encyclopedia, exemplifies his innovative approach to knowledge production. Defined by Ülken as a true "publiciste," Suavî aligns with Edward Said's model of the intellectual: exiled, marginal, and oppositional-making him a significant pioneer of Ottoman modernity in both thought and action.

Key Words: Ali Suavî, *Muhbir*, *Ulûm*, Edward Said, Intellectual, Ottoman Intellectual.

Extended Abstract

This study reinterprets the intellectual identity of Ali Suavî (1839–1878), a prominent yet often misunderstood figure in Ottoman intellectual history, through the theoretical lens provided by Edward Said's conceptualization of the intellectual as "exiled, marginal, and a stranger." By situating Suavî's thought and actions within Said's framework, the article re-evaluates his significance as an early reformist, activist writer, and cultural critic who resisted both political despotism and intellectual conformity.

The article begins by tracing Suavî's background as a self-educated thinker who straddled both traditional Islamic learning and modern reformist discourse. His dual role -as a teacher in a Western-style school and a participant in religious debates wearing his turban- illustrates his complex position within the Ottoman intellectual landscape. While Ahmet Hamdi Tanpınar characterizes him as a vulgar and self-centered agitator, Hilmi Ziya Ülken praises his originality and dedication to social reform. This tension in his portrayal mirrors the broader marginalization Suavî faced both during his life and posthumously.

A central argument of the study is that Suavî's exile -first to Kastamonu and later self-imposed in London and Paris -did not mark a rupture in his intellectual trajectory but rather a deepening of his oppositional stance. In alignment with Said's view that true intellectuals are often "sacrificed, ignored, or condemned" for resisting power, Suavî used his exile to broaden his critique of the Ottoman regime. His re-publication of *Muhbir* and later his foundational work *Ulûm* during this period reveal a thinker committed to political reform, linguistic clarity, and the dissemination of knowledge across borders.

The article highlights Suavî's role in advancing a simplified and vernacular Turkish language. He is credited as one of the earliest Ottoman intellectuals

to advocate for a clear and accessible Turkish over the artificial and hybridized "Ottoman Turkish." Drawing on Western linguistic sources such as Arthur Lumley Davids and Joseph de Guignes, Suavî argued for the structural and expressive superiority of Turkish, emphasizing its phonetic richness and morphological efficiency. His belief that language reform was essential to civilizational progress foreshadowed later developments in Turkish linguistic nationalism and republican language policy.

One of Suavî's most important intellectual projects was *Kâmûsü'l-Ulûm ve'l-Ma'ârif*, a visual, alphabetically arranged encyclopedia published as a supplement to *Ulûm*. This work is interpreted not merely as a publishing experiment but as an intellectual intervention -an effort to democratize knowledge and establish a native epistemic tradition. In an era where Islamic orthodoxy resisted visual representation, Suavî's defense of including illustrations- based on historical and theological arguments- demonstrates his willingness to challenge dominant religious narratives. Falih Rıfkı Atay's description of Suavî as a near-starving exile in Paris who nevertheless committed himself to publishing such a work encapsulates the "moral risk" of the Saidian intellectual: a figure who speaks truth despite material and political precarity.

In his political writings, Suavî emerged as an early advocate of constitutional monarchy, public representation, and legal reform grounded in Islamic principles. His articles in *Muhbir* on *Meşrutiyet* (constitutionalism), the *shura* (consultative council), and Islamic jurisprudence reflect a belief that Islam and modern governance were not inherently incompatible. His critical stance toward statesmen such as Âli Pasha -whom he held responsible for foreign debt, minority privileges, and Western appeasement- reflects his broader opposition to both internal despotism and external domination.

Notably, Suavî's work prefigured debates on the caliphate and secular governance. In his later writings, he asserted that the historical caliphate had no valid continuation after Abu Bakr and advocated for a republican form of governance for the Turks -decades before the establishment of the Turkish Republic. These positions illustrate his reformist radicalism and underscore his relevance within the genealogy of Turkish modernity.

The study also explores the ambiguity of Suavî's reception. Although he was marginalized and even demonized by his contemporaries -including prominent New Ottomans like Namık Kemal- he was later rehabilitated by the Young Turks, who elevated him to a legendary status. Said's analysis of the intellectual as both a disturbing presence within the power structure

and a necessary force outside it helps explain this ambivalence. Suavî’s fate -dying during the failed Çırağan Palace raid while attempting to restore Sultan Murad V- is interpreted here as the culmination of his refusal to separate intellectual commitment from political action. In Said’s terms, Suavî represents the intellectual willing to risk “being burned at the stake” in order to confront power.

In conclusion, the article asserts that Ali Suavî is not merely a historical curiosity but a paradigmatic figure of the oppositional intellectual. His marginalization, exile, linguistic activism, and institutional critique all align with Edward Said’s model of the intellectual as one who insists on speaking truth to power. Suavî’s life and legacy offer critical insight into the formation of intellectual dissent in the Ottoman Empire and its echoes in contemporary Turkish political and cultural life. His ideas, many of which were too radical for his time, continue to inform debates on secularism, language, modernity, and the role of the public intellectual.

Giriş

Ali Suavî (1839–1878), Tanzimat dönemi Osmanlı entelektüel çevresinde “klasik” aydın tanımlarının dışına taşan, sıra dışı bir fikir adamıdır. Kendisini ne salt bir gazeteci ne bir din adamı ne de tipik bir politik muhalif olarak tanımlamak mümkündür. Onu anlamak için çok katmanlı bir düşünsel çerçeve gerekir. Bu bağlamda, Edward Said’in “entelektüel” tanımı, Suavî’nin entelektüel kimliğinin anlaşılmasında önemli bir imkân sunar.

Said’e göre entelektüel kişi, yalnızca düşünce üreten değil, aynı zamanda “*marjinal, sürgün, yabancı*” konumlarda duran, iktidarın yanında değil, daima ona karşı konumlanan ve hakikati söylemeye çalışan bir muhaliftir.¹ Bu entelektüel, gerektiğinde çarpmıha gerilmeyi, sürgün edilmeyi, hatta hayatını kaybetmeyi göze alabilecek kadar kararlı bir düşün ve eylem insanıdır.² Ali Suavî de bu niteliklere sahip entelektüel bir figürdür. *Muhbir* gazetesinde kaleme aldığı yazılarda Meşrutiyeti, eşitliği ve millet meclisini savunması hem İslamî hem de evrensel değerlerle uyumlu siyasal bir vizyonu temsil etmesi sebebiyle 1867’de Kastamonu’ya sürülmüştür.³ Bu olay, onun statüko karşısında muhalif tavırlar sergilemesiyle birlikte “*sürgün entelektüel*”e dönüşümünü simgeler.

¹ Edward Said, *Entelektüel: Sürgün, Marjinal, Yabancı*, çev. Tuncay Birkan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2017, 7. bs., s.17.

² Said, a.g.e., s.24.

³ Hüseyin Çelik, *Ali Suavî ve Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2021, 2. bs., s. 64-65.

Sürgün, Ali Suavî'nin entelektüel kariyerinde bir kırılma değil, aksine bir derinleşme ve dönüşüm noktasıdır. 31 Ağustos 1867 tarihinde *Muhbir* gazetesini, “*Muhbir doğru söylemek yasak olmayan bir memleket bulur, yine çıkar*” ifadesiyle yeniden yayımlamaya başlamıştır. Ancak daha ilk sayıdan itibaren gazeteye “*Avrupa'da muvakkaten ikamet eden ve Memâlik-i Osmâniyye'nin maârif-i terakkîsine çalışan bir cem'iyet-i İslâmiyye tarafından*” çıkarıldığını belirten bir ilân koyması, bazı aykırı ve uzlaşmaz tutumları, Yeni Osmanlılar adıyla birlikte yola çıktığı arkadaşları Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın kendisiyle fikir ayrılığı yaşamasına sebebiyet verir. Namık Kemal ve Ziya Paşa, 29 Haziran 1868'de *Muhbir*'den ayrılarak Londra'da *Hürriyet* gazetesini çıkarmaya başlar. 3 Kasım 1868'e kadar *Muhbir*'i tek başına çıkaran Suavî, yazdığı bazı itham edici yazılar ve Mustafa Fâzıl Paşa'nın maddî desteğini kesmesi sebebiyle 50. sayıda gazetenin yayım hayatını sonlandırır.⁴

Said'in entelektüel için önerdiği eylem ile düşünce arasındaki bağ, Suavî'nin bu beş ay süresince gerçekleştirdiği gazetecilik faaliyetlerinde açıkça görülür. Çelik'in aktarımıyla *Muhbir*'in 38. sayısında yer alan “Türk” başlıklı makale Suavî tarafından 12 Haziran 1868 tarihli gazetede, Londra'da haftalık olarak yayımlanan *Saturday Review* gazetesinde Türklerin, Anadolu'ya gelen birkaç yüz aileden ibaret olduğu yönündeki ifadeler üzerine kaleme alınmıştır. 12 Haziran 1868 tarihli bu yazısında Suavî, Türklerin yalnızca Kayı boyundan oluşmadığını; Osmanlılardan önce Anadolu'da bir medeniyet kurmuş olan Selçukluların da Türk olduğunu, Orta Asya'dan göç eden birçok Türk topluluğunun bulunduğunu belirterek, Türklerin sayısının bu denli küçültülmesini gülünç bulduğunu ifade etmiştir. Gazetenin 40. sayısında da “Usul-ı Fıkıh” adlı yazısında İslâm'ın çağ dışı kaldığını savunanlara karşılık İslâm hukukunun zamanın ihtiyaçlarına cevap verebilen bir nitelikte olduğunu savunur. Mezkûr makaleyi derginin takip eden iki sayısında da devam ettirir. Tek başına çıkardığı sayılarda padişahın mutlak iradesinin yanlış olduğunu Asr-ı Saadet'ten örnekler vererek açıklar. Vezirlerin sorumluluklarından, Bâbîâli'nin dış siyasetinin Müslümanlar için utanç verisi olduğundan söz eder. *Muhbir*'in 38. sayıdan itibaren gazetede yer alan “*Printed and Published by Ali Suavî, Editor Proprietor anda Publisher of the Muhbir* (gazetenin tâbi'i, sahibi ve yayıncısı Ali Suavî tarafından basılıp

⁴ Abdullah Uçman, “Ali Suavî.”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.2 (1989), s. 445-448.

yayınlanmıştır” ifadesi Suavî’nin aksiyoner ve mücadeleci yönünü gösterilebilir.⁵

Ali Suavî’nin “marjinalliği” sadece medresede yetişmiş sarıklı bir hoca olarak laikliği savunması ya da fiziksel olarak sürgün edilmesiyle sınırlı değildir. Onun düşünceleri çağının birçok mensubu tarafından ya anlaşılmamış ya da kasıtlı olarak çarpıtılmıştır. Hilmi Ziya Ülken’in aktarımıyla, Suavî, *Ulûm* gazetesindeki makalelerinde namaz sûrelerinin ve Kur’an-ı Kerim’in Türkçeye çevrilebileceğini dile getiren ilk isimlerden biridir; oysa Kur’an’ın Türkçeye çevrilmesi teşebbüsleri ancak 1945 sonrasında genişlemiştir. Ayrıca, Halifelik makamının tarihsel olarak yalnızca Ebû Bekir’e ait olduğunu, dolayısıyla bu unvanın kurumsal bir devamlılığa sahip olmadığını savunmuş; bununla birlikte, dönemi açısından oldukça ileri bir görüşle Türklerin cumhuriyet rejimiyle yönetilmeleri gerektiğini de ifade etmiştir.⁶ Ali Suavî, zaman zaman Osmanlılar Cemiyeti üyeleri tarafından dahi düşünsel olarak tam anlamıyla anlaşılmamış ve fikirleriyle cemiyet içinde yabancı bir figür olarak algılanmıştır. Bununla birlikte, Yeni Osmanlılar tarafından iki temel nedenle cemiyete yakın tutulmaya devam edilir. Birincisi, *Muhbir* gazetesinin kapanmasının ardından, cemiyetin dağıldığına dair kamuoyunda oluşabilecek söylentileri engellemek ve yurt dışındaki muhalif hareketi bir bütün olarak temsil etme kaygısıdır. İkincisi ise, Suavî’nin tamamen cemiyetten ayrılması durumunda göstereceği sert tepkilerden ve özellikle kalemiyle yaratabileceği muhalif etkiden çekinilmesidir. Bu sebeple *Muhbir* gazetesi kapandığında Hürriyet gazetesinin 28 Aralık 1868 yılı 27. sayısında Suavî’nin başına gelenleri Bâbîâlî’nin düzenlediğine, Avrupa’daki Yeni Osmanlıların her zaman birlik ve beraberlik içinde olacaklarına dair bir haber yayımlanır.⁷ Suavî’nin cemiyet içinde bile tam olarak anlaşılmaması, onun entelektüel yalnızlığını ve sınır tanımayan düşünce yapısını ortaya koyar. Dolayısıyla Suavî’nin içerden biri gibi görünmekle birlikte eleştirel duruşunu koruyan ve dışlanmış bir figür olarak konumlanması, onu Said’in “*bu dünyaya ait olmayan ebedi hakikat ve adalet standartlarının bayraktarlığını*”⁸ yapan

⁵ Çelik, a.g.e., s.117-118.

⁶ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünme Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul 1992, 2. bs., s.79-80.

⁷ Çelik, a.g.e., s.119-120.

⁸ Said, a.g.e., s.23.

ve “*bu dünyadan tamamen elini eteğini çekip fildişi kulesine kapanmış*”⁹ entelektüel tanımıyla örtüşür.

Düşünsel bağımsızlığı, toplumu geliştirmeye dönük eleştirileri ve kurulu düzene karşı aldığı tavır, onun yalnızca Yeni Osmanlılar arasında değil, tüm dönemi içinde ayrıksı bir yerde durmasına neden olmuştur. Ölümünden yıllar sonra da edebiyat tarihlerinde yer alma şekli değişiklik gösterir. Bunlar arasında çarpıcı bir örnek olan Ahmet Hamdi Tanpınar’ın *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi* adlı kitabında Suavî’nin sanat hissinden yoksun, üslubu kuru biri olarak nitelendirildiği¹⁰ ve akabinde entelektüel öneminin göz ardı edildiği görülür. “*Garip bir narsisizmle kendisine hayrandır Övünmeyi daima sever, lüzum görürse yalandan da çekinmez. Hayatında daima bir şantaj tarafı vardır*”¹¹ ve “*Bütün ömrünce imzasız mektuplarla kendini methetmiştir Bu mektuplar ve makaleler megaloman ve persécutée manyak mizacını iyice açığa koyar*”¹² gibi ifadeler Suavî’nin kendi döneminden sonra da pek anlaşılmadığını ortaya koyar. Oysa Suavî, halk içinden çıkmış, sistem dışı bir pozisyonda yer almış, tam da bu nedenle fikirlerini daha radikal biçimde ifade etme imkânı bulmuş bir figürdür. Said’in işaret ettiği gibi, entelektüel yalnız kaldıkça, sistemin dışına itildikçe, sürgün edildikçe daha özgür ve etkili olabilir.¹³ Bu bağlamda, Suavî’nin dışlanmışlığı onun düşünsel serbestliğini ve eylem gücünü artırmıştır. Bu durum, Edward Said’in entelektüel tanımında önemli bir yer tutan “yabancılık” olgusuyla doğrudan ilişkilidir. Said’e göre entelektüel, yalnızca bir düşünce üreticisi değil, aynı zamanda içinde yer aldığı yapılar tarafından “tedirgin edici” ve “yabancı” olarak görülen bir figürdür. Bu kişi toplumun genel kanaatinden ayrıştığı, mevcut düzenin dilini ve değerlerini sorguladığı ölçüde yabancılaşır.¹⁴

Entelektüelin bir diğer özelliği de “temsil edimleri”dir. Dili iyi kullanmayı bilmek temsil faaliyetlerinde önemli bir meziyettir¹⁵ 1908 Meşrutiyeti’nden sonra bile hâlâ tartışılan bir konu olan “konuşulduğu gibi yazmak” fikrini erken bir dönemde dile getiren Suavî¹⁶ bilhassa 1869-1870

⁹ Said, a.g.e., s.23.

¹⁰ Ahmet Hamdi Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013, 21.bs., s.238.

¹¹ Tanpınar, a.g.e., s.237.

¹² Tanpınar, a.g.e., s.238.

¹³ Said, a.g.e., s.69.

¹⁴ Said, a.g.e., s.63-64.

¹⁵ Said, a.g.e., s.36.

¹⁶ Falih Rıfkı Atay, *Ali Suavî: Baş Veren İnkılapçı*, Pozitif Yayınevi, İstanbul 2023, s.21.

arasında, 25 sayı çıkardığı, 21. sayıya kadar taş basması usulüyle yayımladığı *Ulûm* gazetesinde, Türkçeye dair pek çok makale kaleme almıştır.¹⁷ Ali Suavî, Türkçeyi yalnızca bir iletişim aracı olarak değil, yapısal üstünlüğüyle öne çıkan bir düşünce dili olarak değerlendirir. Ona göre Türkçe, fonetik, morfolojik, etimolojik ve sentaktik açılardan Arapça ve Farsçaya kıyasla daha sade, işlevsel ve estetik bir yapıya sahiptir. Bu değerlendirmelerini yalnızca bireysel gözlemlerine değil, Batılı dilbilimcilerin tespitlerine de dayandırarak meşrulaştırır. Özellikle Türkçenin sondan eklemeli bir dil olması sayesinde, bir kelimeye eklenen ek ya da hecelerle anlamın yoğunlaştırılabileceğini ve genişletilebileceğini belirtir. Bu özellik, Suavî’ye göre Türkçenin anlatım gücünü büyük ölçüde artırmakta; az sayıda sözcükle çok katmanlı ve zengin anlamlar aktarılabilmesini mümkün kılmaktadır. Bu görüşünü Arthur Lumley David’in örnekleriyle de destekleyen Suavî, “seviştirmemek” kelimesinin İngilizcede ancak “to cause that we do not love one another mutually” gibi uzun bir ifadeyle karşılanabileceğini, “seviştirememek” sözcüğünün ise on iki kelimelik bir yapıya ihtiyaç duyduğunu belirtir: “to cause that it be impossible for us to love another mutually.” Ona göre bu örnekler, Türkçenin ifade ekonomisi açısından ne denli gelişmiş bir dil olduğunu açık biçimde göstermektedir. Türkçenin ses yapısındaki ahenk, vurgu düzeni ve kulağa hoş gelen fonetik yapısı sayesinde Batı dillerinden daha uyumlu ve estetik bir dil olduğunu ileri sürer. Ayrıca, 1908 Meşrutiyet’inden sonra *Genç Kalemler* dergisinde ifade edilen “bir başka dilden kelime alınabilir ama kaide alınamaz” fikrini çok daha önce ortaya atar. Suavî, “Osmanlıca” adıyla anılan dilin doğru bir ifade olmadığını, “Osmanlı” kelimesinin siyasi bir ünvan olduğunu belirtir. Türkçenin, Arapça ve Farsçadan alınan unsurlarla şekillenmiş bir bileşik dil olduğunu ifade etmektedir. Ona göre dile yeni kelimelerin girmesi, gelişim açısından kaçınılmazdır; ancak bu süreçte dilin gramer yapısının bozulmaması elzemdir.¹⁸ Ayrıca, Batı medeniyetine ait temel bilimsel eserlerin oluşturulacak bir tercüme heyeti tarafından Türkçeye çevrilmesini, Türklerin çalışmalarını Avrupa’ya bildiren bir akademi kurulmasını önermekte¹⁹; böylece hem bilgi aktarımının sağlanacağını hem de Türkçenin entelektüel düzeyde gelişeceğini vurgulamaktadır. Suavî’nin Türkçeye ilgili çalışmaları, mensubu olduğu millet adına toplumsal bir

¹⁷ Uçman, a.g.m., s.445.

¹⁸ Atay, a.g.e., s.45-47.

¹⁹ Ülken, a.g.e., s.91.

davayı sahiplenişini ve bu doğrultuda fikrî faaliyete geçişini ortaya koymaktadır.

Bir Entelektüelin Hakikat Arayışı ve Yayın Faaliyetleri

Ali Suavî'nin entelektüel kimliği yalnızca siyasi düşüncelerle değil, dil ve bilgi üretimi alanındaki faaliyetleriyle de açıklanabilir. Suavî, 1866 sonlarında 127 adet eseri bulunduğunu ve bunların birçoğunun küçük risaleler olduğunu aktarmış olsa da 27-28 yaşlarında birinin bu kadar eser vermesine şüpheyile yaklaşılmıştır. Bu bağlamda, Hüseyin Çelik, Suavî'nin eserlerini türlerine göre tasnif etmiş ve hangi eserin günümüze ulaştığını ortaya koyan sistematik bir envanter çalışması yapmıştır. Bu kapsamlı listeye göre elde mevcut olan telif eserler şunlardır: *Ehemmiyet-i Hıfz-ı Mal* (Filibe-1865), *Santorin Risalesi* (Filibe-1866), *Hukuku's-Şevâri'* (İstanbul-1908), *Defter-i Amâl- Ali Paşa* (Paris-1871), *Türkiye Fi 1288* (Salnâme) (Paris-1871), *Mısır Fi 1290* (Salnâme) (Paris-1873), *Hive Fi Muharrem 1290* (Paris-1873), *Le Khiva* (Hive'nin Fransıcası) (Paris-1873), *Nasır-ed-Din Chah D'IRAN* (Paris-1873), (I) *A Propos de L'Herzégovine* (Paris-1875), (II) *A Propos de L'Herzégovine* (Paris-1876), (III) *A Propos de L'Herzégovine-Monténégro* (Paris-1875), *Question of the Day-Turk or Christian* (Londra-1876) şeklinde sıralanabilir. Ayrıca ilâvelerle yayımlanmış olduğu eserleri, tercümeleri, yarım kalan eserleri, süreli yayınları, neşrettiklerinin dışında yazar olarak yer aldığı süreli yayınları ve kaynaklarda adı geçmesine rağmen bulunamayan otuz dört eseri sınıflandırılmıştır.²⁰

Bu noktada Edward Said'in entelektüelin dil ile ilişkisine dair tanımı Suavî'nin başta kendi dili olmak üzere çeşitli dillerde ve konularda eser vermesi bakımından son derece açıklayıcıdır. Said'e göre;

“Her entelektüel bir dilin içine doğar ve hayatının geri kalanını da çoğunlukla o dilin içinde geçirir ki bu dil onun entelektüel faaliyetlerinin başlıca aracıdır. Diller elbette daima millidir -Yunanca, Fransızca, Arapça, İngilizce, Almanca vb.-, ama benim burada vurgulamak istediğim temel noktalardan biri, entelektüelin salt anlaşılabilirlik ve aşinalık gibi bariz nedenlerden değil aynı zamanda dile özel bir ses, kendine özgü bir vurgu ve nihayet kendisine ait bir perspektif getirmeyi umduğudur.”²¹

Eserlerinin birçoğunu Türkçeye vermiş olan Suavî, yargılayıcı bir üsluba sahiptir. Âli Paşa'nın sağlığında ona kâfir, zalim, katli vacip diyen Ali Suavî, Paşa'nın ölümünden sonra yazdığı *Defter-i Amâl-i Ali Paşa* (Paris-1871)'da Batılı sefirlerin sözüne fazlasıyla kulak vermekten

²⁰ Çelik, a.g.e., s.333-337.

²¹ Said, a.g.e., s.41.

gayrimüslimlere verilen imtiyazlardan, dış borçlardan, Osmanlı Devleti'nin çeyrek asırlık durumundan Âli Paşa'yı sorumlu tutar.²² Yerli meselelerin yanı sıra Atay'ın “*ilk Türkçülerdendir ve ilk Türkçecidir*”²³ şeklinde tanımladığı Suavî Türk tarihine dair pek çok eser vermiştir. Bunlar arasında *Ulûm* gazetesinde yayımladığı yazılar aracılığıyla haberdar olduğumuz iki önemli broşürü “*Hîve Tarihi*” ve “*Türk*” Suavî'nin Doğu'daki Müslümanları ihmal ettiği için Osmanlı yönetimini uyarmak için yazılır.²⁴ *Hîve Tarihi* ilk kez 1873'te Paris'te Fransızca olarak yayımlanmış, daha sonra Türkçeye çevrilerek İstanbul'da neşredilmiştir. Suavî'nin bu metinleri, onun dönemin Türkçülük cereyanından haberdar olduğunu ve Avrupa'daki önemli Türkoloji kaynaklarını takip ettiğini göstermektedir. Özellikle Joseph de Guignes'in *Mémoire historique sur l'origine des Huns et des Turcs* adlı eserini bildiği, Abel Rémusat'ı okuduğu anlaşılmaktadır. Suavî'nin, çağdaşlarının çoğu Osmanlıcılık idealini savunurken, açık biçimde Türkçülüğü öneren ilk isimlerden biri olması bu bağlamda önemlidir. Ayrıca Jön Türkler arasında Le Play'dan ilk kez Prens Sabahattin'in söz ettiği kabul edilse de bu isme yüzeysel de olsa ilk defa Ali Suavî'nin değindiği bilinmektedir.²⁵ Ali Suavî'nin bu minvalde geliştirdiği düşünsel yönelim, yalnızca alternatif bir ideoloji üretme çabası değil, aynı zamanda iktidarı sorgulayan bir entelektüel müdahaledir. Bu bağlamda Suavi, Edward Said'in “*iktidara karşı hakikati söyleyen*” entelektüel tanımının önemli bir yansımasıdır. Said'e göre gerçek entelektüel, düşüncelerinde laik, bağımsız ve tutarlıdır; yalnızca belirli alanlarda değil, tüm meselelerde özgürce düşünür ve ifade eder. Entelektüelin temel sorumluluğu, egemen yapıları doğrudan yıkmak olmasa da onları sorgulanabilir hâle getirmek, hakikati ifade ederek toplumsal bilinci uyandırmaktır.²⁶ Bu bağlamda Ali Suavî, ortaya koyduğu risaleler, gazete yazıları ve tarihî değerlendirmelerle yalnızca eleştiride bulunmakla kalmamış; aynı zamanda Osmanlı yönetiminin siyasal tercihlerini ve ideolojik yönelimlerini kamuoyu nezdinde tartışmaya açarak sorgulanabilir hâle getirmiştir.

Suavî'nin dikkat çekici yayınlarından biri de *Ulûm* gazetesinin yirmi birinci sayısından itibaren gazeteye ek olarak yayımlamaya başladığı “*Kāmûsü 'l-Ulûm ve 'l-Ma'ârif*” adlı resimli ve alfabetik ansiklopedidir. Bu

²² Çelik, a.g.e., s.340-342.

²³ Atay, a.g.e., s.7.

²⁴ Çelik, a.g.e., s.346.

²⁵ Ülken, a.g.e., s.80.

²⁶ Said, a.g.e., s.95-97.

girişim, Osmanlı düşünce tarihinde görselliğe dayalı modern ansiklopedi anlayışının öncülerinden biri olarak değerlendirilebilir. Bu girişim için Atay şu ifadeleri kullanır:

“Paris’e sığınan, akşama bir öğün yemeği nasıl bulacağı bilinmez bir Türk delikanlısının, bir yandan gazetesini ile uğraşarak, bir yandan koskoca resimli bir ansiklopedi çıkarmaya kalkışmasındaki cesaret, ancak inanmış bir inkılapçının aşkından ve şevkinden başka ne ile izah olunabilir?”²⁷

Ulûm’un eki olarak yayımlanmaya başlayan bu ansiklopedi Türkiye’de Batılı tarzda, alfabetik olarak yapılmış ilk ansiklopedi denemesidir. Gazetenin 21. Sayısından itibaren beş fasikülde dokuz resim olmak üzere 25. Sayıya kadar devam eden ansiklopedi “Atabek” maddesinde kalır.²⁸ Suavî’nin buraya aldığı maddeler arasında sözlüklere girebilecek birtakım kelimeler de yer almakla birlikte dilinin sade olmasına karşın teknik bakımdan zayıf bir çalışmadır.²⁹ Ansiklopedinin resimli olması İstanbul’daki bazı softalar tarafından eleştirilince Suavî, 1282 tarihli sayıda eleştirilere cevap verir. Yazısında, Hz. Peygamber dönemi Mekke’sinde yapılan putlara tapıldığı o zamanlar resim ve nakışın olmadığını dolayısıyla yasak edilenin yalnızca heykel olduğunu; bunun da günümüzde kimsenin heykele tapmayacağı için geçerliliğini yitirmiş bir durum olduğunu ifade eder. Resim için ayrıca, nice halife ve hükümdarın resim yaptırdığını söyleyerek bunun günah olmadığını açıklar.³⁰ Böylece Suavî, sadece entelektüel üretimi değil, bilginin sunumu, aktarımı ve araçsallaştırılması konusunda da çağının önünde bir tutum sergilemiştir.

Entelektüelin Ölümü

Ali Suavî’nin 20 Mayıs 1878’de Çırağan Sarayı’nı basma girişimi sırasında hayatını kaybetmesi, onun entelektüel kimliğini tamamlayan trajik bir dönüm noktasıdır. Bu olay, yalnızca başarısız bir siyasi kalkışma değil; aynı zamanda düşünce ile eylemi ayırmayan bir entelektüelin marjinal bir davranış örneğidir. Entelektüelin marjinal davranışı “*ne acıdır ki bazen kimsenin farkında olmadığı bir dehşete şahadet eden bir tanık rolüne mahkûm olmak anlamına*” gelebilir³¹ Suavî’nin şahadete doğrudan tanıklık ettiği ölümü hakkında kendisinin Rus ve İngiliz ajanı; Mason; V. Murat’la yakın arkadaş olduğuna dair pek çok sansasyon bulunur. Hüseyin

²⁷ Atay, a.g.e., s.27.

²⁸ Çelik, a.g.e., s.286.

²⁹ Uçman, a.g.m., s.447.

³⁰ Atay, a.g.e., s.40.

³¹ Said, a.g.e., s.16.

Çelik, Suavî'nin Rus düşmanı olduğunu, İngilizlerin II. Abdülhamit'le çıkar çatışması yaşamadığı için Suavî'nin İngilizlerle de çalışmadığını, Paris'teki mason locası Grand Orient de France'ın kayıtlarında Suavî'nin adına rastlanmadığını, V. Murat'la mektuplaşması ya da görüşmesine dair bir kanıt bulunmadığını ayrıca V. Murat'la tek ilişkisinin *Monténégro* adlı kitabının başına onun resmini koyup ona hitaben bir giriş yazması şeklinde açıklar.³² Kuntay'ın aktarımıyla bu ölüm ardında başka bir ihtimal de Çırağan Vak'ası'nı II. Abdülhamid'in tertip etmesidir. II. Abdülhamid, iyileşip tahta çıkma ihtimali olan V. Murat'ın arbede sırasında tanınmayıp katledilmesini umarak Suavî'ye karışıklık çıkarması için para verir.³³ Bazı araştırmalara göre 250 bazı araştırmalara göre ise 500 kişilik muhacir grubuyla Çırağan Sarayı'nı hem karadan hem denizden saran Ali Suavî, muhafızları etkisiz hale getirdikten sonra ikinci kata çıkarak Sultan Murat'ın dairesine gitmiştir. Sultanı kollarından tutup dışarı çıkarmaya çalışırken Beşiktaş Karakolu muhafızı Hasan Ağa, bir grup askerle sarayı kuşatır ve Suavî'nin başına sopasıyla vurarak ölümüne sebep olur.³⁴ Çelik, ölümünden sonra Suavî hakkında kötü konuşanları başta Namık Kemal olmak üzere Yeni Osmanlılar mensupları ve Sultan Abdülhamid yanlıları şeklinde iki gruba ayırır. Yine ölümünden sonra kendisinden hayırlı bahsedenleri Jön Türkler olarak niteler. Fakat Suavî Jön Türklerin çeşitli yayınlarında adeta bir destan kahramanı haline gelir.³⁵ Bu bağlamda Edward Said'in entelektüel tanımında vurguladığı üzere “*gerçek entelektüeller kazığa bağlanıp yakılma, sürgüne gönderilme, çarmlıha gerilme riskine girmek durumundadır*”³⁶ fakat Suavî “sürgün”, “marjinal” ve “eylemci” kimliklerinin nihayetinde mezarı dahi olmayan bir Türk entelektüeli olarak tarihte yerini almıştır.

Suavî'nin ölümü, onun siyasi bir radikal ya da maceraperest değil; düşüncelerine, halkına ve tarihsel sorumluluğuna derin bir sadakat duyan bir entelektüel olduğunu kanıtlar. Egemen yapıların dışında kalmayı seçen, bu yüzden sürekli baskı altında yaşayan ve sonunda canıyla bedel ödeyen Suavî, entelektüelin toplumla ve iktidarla ilişkisini yeniden tanımlayan tarihsel bir figür olarak değerlendirilebilir.

³² Çelik, a.g.e., s.308-319.

³³ Mithat Cemal Kuntay, *Sarıkh İhtilalcı Ali Suavi*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul 2015, 2. bs., s.212.

³⁴ Cevdet Küçük, “Çırağan Vak'ası”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.8 (1993), s.306-309.

³⁵ Çelik, a.g.e., s.322-323.

³⁶ Said, a.g.e., s.24.

Sonuç

Ali Suavi'nin 20 Mayıs 1878'de Çırağan Vak'ası sırasında hayatını kaybedişi, yalnızca bir siyasi eylemin trajik sonu değil, aynı zamanda bir entelektüel portresinin tamamlayıcı sahnesidir. Suavi, düşünceleriyle olduğu kadar eylemleriyle de yaşadığı dönemin egemen söylemine meydan okumuş; kendisini sürgün, dışlanmış ve tehlikeli konumlarda bulan bir muhalif olarak konumlandırmıştır. Edward Said'in tanımıyla entelektüel, iktidara karşı hakikati dile getiren, eleştirel mesafesini daima koruyan ve bunu yalnızca düşünsel değil, yaşamsal bir pratiğe dönüştüren kişidir. Suavi'nin sürgün edilmesi, cemiyetlerden dışlanması, yazıları nedeniyle hedef haline gelmesi ve nihayetinde V. Murad'ı tekrar tahta çıkarmak amacıyla giriştiği silahlı eylemde yaşamını yitirmesi, onun entelektüel kimliğini yalnızca kalemle değil, bedeniyle de taşıdığını gösterir. Suavî'nin entelektüel kimliği, bireysel gözlem ve itirazın çok ötesinde, kurucu ve dönüştürücü bir bilinçle örülüdür. *Muhbir* ve *Ulûm* gazeteleri aracılığıyla dile getirdiği meşrutiyetçi, halkçı, laik ve Türkçü fikirleri; *Kâmûsü 'l-Ulûm* ve *'l-Ma'ârif* gibi ansiklopedik girişimlerle bilgi üretimini sistemleştirme çabası; Osmanlı'nın yapaylığını sorgulayan, Türkçeyi savunan dil politikaları; Batı'daki entelektüel ve akademik geleneği tanıma ve tercüme faaliyetleri aracılığıyla bu yapıyı Osmanlı coğrafyasına uyarlama iradesi, onun entelektüel üretiminin çok yönlülüğünü ortaya koymaktadır.

Ali Suavî'nin yalnızca düşünsel değil, eylemsel alanda da cesur oluşu, Said'in “iktidara hakikati söyleyen” entelektüel tanımıyla birebir örtüşür. O, yalnızca düşüncelerinden ötürü sürgün edilen biri değil; sürgündeyken de düşünen, yazan, yayımlayan ve örgütleyen bir figürdür. Yalnızca eleştiren değil, aynı zamanda öneren; yalnızca çağrışım yapan değil, aynı zamanda kuran biridir. Bu bakımdan, Suavî'nin entelektüel yalnızlığı, onun tarihsel anlamda etkisiz olduğu anlamına gelmez; aksine, onun çığır açıcı fikirlerinin dönemi içinde anlaşılmadığını, ancak sonraki gelişmelerle ileriki dönemlerde yankı bulduğunu açıklar.

Gazete çıkarmaktan ansiklopedi yayımlamaya, eğitim reformları önermekten dil politikaları geliştirmeye, modern bir İslam anlayışı ve Türk kimliği savunmaktan laiklik ve cumhuriyet fikrini dillendirmeye kadar birçok alanda ortaya koyduğu fikirler, Suavi'yi Said'in “sürgün, marjinal ve yabancı” entelektüel tipolojisinin Osmanlı'daki en somut temsilcilerinden biri hâline getirir. Ölümü, onun marjinalleşmesinin son aşaması olsa da ardında bıraktığı düşünsel miras, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e uzanan entelektüel sürekliliğin kopmaz halkalarından biri olarak değerlendirilmeye devam etmektedir. Suavi, iktidarı yerinden

etmese de onu sorgulatmayı başaran, düşünceyi eylemle birleştiren, bedel ödemekten kaçınmayan bir entelektüel olarak Türk düşünce tarihine kazınmıştır.

Kaynakça

- ATAY, Falih Rıfkı, Ali Suavi “Baş Veren İnkılapçı”, Pozitif Yayınevi, İstanbul, 2023.
- ÇELİK, Hüseyin, Ali Suavi ve Dönemi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021.
- KUNTAY, Mithat Cemal, Sarıklı İhtilalci Ali Suavi, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 2015.
- KÜÇÜK, Cevdet, “Çırağan Vak’ası”, İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1993, C.8, ss.306-309.
- SAİD, Edward, Entelektüel Sürgün Marjinal Yabancı, Çev. Tuncay Birkan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013.
- UÇMAN, Abdullah, “Ali Suavi”, İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1989, C.2, ss.445-448.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, Türkiye’de Çağdaş Düşünme Tarihi, Ülken Yayınları, İstanbul, 1992.